

Прибој април 1999 April Priboj

Јелена Межински

**СЛИКАРСТВО ЦРКВЕ СВЕТОГ КНЕЗА ЛАЗАРА
У ПРИБОЈУ НА ЛИМУ**

Jelena Mezinski

**PAINTING OF CHURCH OF SAINT PRINCE LAZAR
IN PRIBOJ ON THE LIME**

Едиција "TESTUDO" Edition

Јелена Межински

СЛИКАРСТВО ЦРКВЕ СВЕТОГ КНЕЗА ЛАЗАРА У ПРИБОЈУ НА ЛИМУ

На западном зиду припрате цркве у Прибоју на Лиму, изнад улазних врата, исписан је текст: „Спомен црква Краљу Ослободиоцу Петру Првом посвећена Кнезу и Цару Лазару косовском мученику¹, зидана од 1932. до 1940.“

Касније постављена камена плоча на западном делу јужног зида храма даје нам детаљније податке: „Под олтаром ове спомен цркве сахрањене су кости изгинулих ратника Првог светског рата“. Посмртни остаци Срба и Црногораца погинулих у борбама око Прибоја 1914 -1915 сакупљене су и сахрањене у нарочитој крипти - костурници крајем августа 1939. године када се прослављала годишњица битке на Црном Врху и Цигли².

По жељи Одбора за подизање спомен цркве, основаног 1924. године, којим је руководио протојереј Михаило Јевђевић, средствима

¹ У периоду између два светска рата и током Другог светског рата Св. Кнезу Лазару посвећиване су цркве у Лешику код Тетова и Придворици код Гацког 1935. у Београду 1936. у Блатници 1938. у Чатрњи 1940. и Добрим Водама 1943. - М. Лечић, Изградња и обнова цркава и манастира, Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 97, 109, 116, 118, Р. С. Мићић, Споменица цркве Великомученика косовског Светог Кнеза Лазара, Београд 1937.¹

² Писмо Одбора за подизање спомен цркве Благопочившем Краљу Ослободиоцу Петру Великом од 10. VI 1939. Управи Двора, Архив Југославије, Двор 74, 343/506

приложника и Српске православне црквене општине,³ Прибој на Лиму, варош од тристотинак домова, тек пред Други светски рат добија прву православну цркву. Служба Божија се раније одржавала у школи, па у читаоници.

Прибојску цркву пројектовао је архитекта Министарства грађевина, Предраг Зрнић, а градња је отпочела 1932. године.⁴

Освећење триконхалног, једнокуполног храма од тесаног прибојског гранита, 15. IX 1940. извршио је Патријарх Гаврило са Митрополитом дабро-босанским у присуству представника власти, војске и више хиљада верника. Затим је било служено опело погинулим ратницима.⁵

АУТОРИ ИКОНА И ФРЕСКИ ПРИБОЈСКЕ ЦРКВЕ

Према натпису у доњој зони нише ђаконикона цркве Светог Кнеза Лазара у Прибоју: "Фреске радили зографи Иван Дикиј и Борис Образков, Орнам Анатолиј Никитин из Београда Милешевска 16 1940. год." - дознајемо ко су аутори фреско ансамбла ове цркве.⁶

У темеље црквеног живописа и иконописа Ивана Петровича Дикија⁷ и Бориса Ивановича Образкова⁸ ушло је знање стечено дугогодишњим радом на сакупљању, копирању и снимању средњовековног сликарства Србије, Македоније и Свете Горе за колекцију Краља Александра Карађорђевића која је, првенствено, требало да послужи за припрему картона за мозаике маузолеја Карађорђевића на Опленцу.⁹ Идеја да се систематски обилазе цркве ради пописивања и копирања фрески, била је изгледа иницирана управо од Краља Александра и то у време када је он посетио храмове новоослобођених српских земаља.¹⁰

Двојица емиграната из Русије захваћене октобарском револуцијом, нашла су се уз друге руске избеглице, сликаре, барона Николаја Богдановича Мајендорфа, Владимира Јаковљевича Предајевича, Виктора Шевцова, Бичковског, Евгенија Варун Секрета и Матеја Рејтингера, и фотографа Бориса Ивашенцова, у археолошкој експедицији Управе двора под руководством руских

³ Аноним, Спомен црква са костурницом у Прибоју на Лиму, Братство. Лист за вјерско и народно просвјешћавање, 9-10, Сарајево септембар - октобар 1940, 176

⁴ Аноним, Његова Светост Патријарх српски Господин Гаврило на освећењу новоподигнуте цркве у Прибоју на Лиму, Гласник Српске православне цркве, 22, Београд 1940, 795-797

⁵ Аноним, Спомен црква са костурницом у Прибоју на Лиму, Братство. ... 176. М. Лечић, наведено дело, 117, Аноним, Његова Светост Патријарх српски Господин Гаврило ..., 797

⁶ Аноним, Спомен црква са костурницом у Прибоју на Лиму, Братство. .... 176 - наводи само Дикија као аутора прибојског сликарства.

⁷ Рођен око 1896. у Санкт-Петербургу, умро око 1990. у Флориди - САД - према: А. Арсењев, Биографски именик руских емиграната, Руска емиграција у српској култури XX века, II, Београд 1994, 251

⁸ А. Арсењев, наведено дело, 285

⁹ Аноним, Краљева збирка фрески, Политика, Београд 15. IV 1927, 5 - као и остала југословенска штампа често на различите начине и погрешно транскрибује имена руских уметника. Дикија овде срећемо као Ђикија, а Образкова као Обраскова.

¹⁰ Д. Кузмић, Код Краља у Тополи, Политика, Београд 23. I 1927, 6

емиграната - инжењера, Сергеја Николајевича Смирнова и архитекте Николаја Петровича Краснова и архитекте Пере Ј. Поповића – у екипи стручњака за ликове, круне, одећу, јастуке, инсигније средњовековних владара, коју је ангажовао и чији је рад усмеравао сам Краљ Александар Карађорђевић. Ова група сликара у званичним документима навођена је као „сликари Управе Двора“.¹¹

Овај посао трајао је од 1922-1927 године. Било је изведено око три стотине копија композиција из преко шездесет цркава, а јавност је резултате ових радова могла да види на изложби, прво у новој згради Универзитета, а затим, у Дому Краљеве гарде 1927. године.¹² Копирање је настављено и касније, тако да се на припреми мозаика опленачке крипте ради и током 1931. године.¹³

Иван Петровић Дикиј, академски сликар,¹⁴ по напуштању Русије постао је житељ Београда.¹⁵

У групи сликара који 1928. раде у Леснову, а 1929. у Сопоћанима, врло вероватно се налазио и Дикиј.¹⁶ Као члан археолошке експедиције Управе Двора 1930. посетио је Свету Гору да би у Хиландару копирао сцене из живота Светог Саве, а у Есфигмену - Есфигменску повељу. Том приликом настају сцене *Свети Сава и монах*, *Сава и родитељи*, *На мору*, *Смрт Саве*, *Владислав њеноси шело*.¹⁷ Дикиј је, у оквиру великог подухвата на Опленцу, радио на пример, крајем 1931. и почетком 1932. године на сценама из живота Светог Петра, ликовима тројице Арханђела на улазу у кришту и декору овог простора.¹⁸

Дикиј је, затим, 1933. године, извео фреске у олтару храма Покрова Пресвете Богородице у Београду. Том приликом насликао је Светог Саву, Светог Атанасија Великог, Светог Јована Златоустог, светог Василија Великог, Светог Григорија Богослова и Светог Арсенија Сремца како служе литургију.¹⁹

¹¹ Документ Архива Југославије Двор 74, фасцикла 384, 310, М. Јовановић, Оплепац, Топола 1990, 144, 147, 150

¹² Аноним, Изложба фресака, Политика, Београд, 16. II 1927, 7; Аноним, Краљева збирка фрески, Политика, ..., Аноним, Изложба Народног дела, Политика, Београд, 15. IV 1927, 5, М. Јовановић, Српско црквено градителство и сликарство новијег доба, Београд, Крагујевац 1987, 200, 228, М. Јовановић, Оплепац, Топола 1990, 83-85, 87-88, 230, документи Архива Југославије, Двор 74, фасцикла 384 и 385

¹³ М. Јовановић, Оплепац, ..., 103 - Из копија на провидном папиру настали су предлози за нову опленачку цркву.

¹⁴ Скица иконостаса за спомен цркву Краљу Ослободиоцу Петру у Прибоју на Лиму потписана је са "Иван Дикиј акад. сликар" - Архив Југославије, двор 74, фасцикла 343/506

¹⁵ У Каталогу Велика изложба руске уметности, Београд 1930. наведено је да сликар Дикиј живи у Београду.

¹⁶ Документ Архива Југославије Двор 74, фасцикла 384, 83, 106

¹⁷ Документ Архива Југославије Двор 74, фасцикла 384, 62, 70, 76, 128

¹⁸ М. Јовановић, Оплепац, Топола 1990, 103, Документ Архива Југославије од 22. XII 1931. Двор 74, фасцикла 384, 326

¹⁹ Б. Б. Ракић, Покровска црква, украс нашег града, Православље, 10, Београд 31. VIII 1967, 6-7, М. Лечић, наведено дело, 121-122, Д. М. Колунџић, Црквено сликарство 1920-1970, Споменница о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 386, Група аутора, Црква покроба Пресвете Богородице у Београду, Београд 1983, 10

Док је икона Богородице Пећке, усред конкордатске кризе, боравила у Београду, односно, баш у покровском храму, од новембра 1936. до фебруара 1937. Иван Петровић изводи копију ове иконе која се и данас, као велика светиња, чува у београдској цркви Богородичиног покрова.²⁰ Неколико година касније, око 1937. био је аутор икона Светих Апостола, Царских двери и Тајне вечере за иконостас и славске, целивајуће иконе за београдску цркву Светог Арханђела Гаврила,²¹ а са Образковим 1938. ради на живопису цркве Светог Саве на Врачару.²²

У овом периоду, у околини Београда сусрећемо и сликара Александра Дикија који израђује иконостасе цркви у Конатици, у цркви Светог Томе, у цркви Светог Марка у Стојнику (1935.) и Вазнесења у Ропчеву (1936.).²³

Име сликара Ивана Дикија срећемо и у црквама изван престонице.²⁴ Живопис цркве Светог Јована Претече у Грделици извео је 1937. године Иван Петровић Дикиј.²⁵ Исте године радио је на иконостасу цркве у Хајдучици и са Мајендорфом и Предајевичем фреске и мозаике за гробљанску цркву, задужбину проте Стеве Димитријевића у Алексинцу,²⁶ Преображења Господњег манастир Светог Стефана - Липовац. Дикиј ради и неке иконе за иконостас ове цркве.²⁷

Осим копирањем и извођењем фрески и икона Иван Петровић Дикиј бавио се и штафелајним сликарством. Тако је на Великој изложби руске уметности 1930. у Београду²⁸ изложио *Село у Македонији* и *Предео*, излагао је и на изложби Руског уметничког друштва 1933. године у Руском дому.²⁹ На изложби руских уметника 1939. изложио је четири уља - *Порфиреј*, *Синудију главе*, *Зиму* и *Цвеће*.³⁰ Осим пејзажа³¹ сликао је и портрете.³²

²⁰ Група аутора, Црква покрова ..., 16, 19, 20

²¹ М. Лечић, наведено дело, 124, Аноним, Српска православна црква Светог Архангела Гаврила, Београд, Хумска 26, Београд, без године издања, 6

²² М. Лечић, наведено дело, 123

²³ Б. Вујовић, Црквени споменици на подручју града Београда, II, Саопштења Завода за заштиту споменика културе града Београда, 13, Београд 1973, 165, 299, 300, 319, 320, Б. Вујовић, Улога руских уметника у развоју ликовне културе у Србији, руска емиграција у српској култури XX века, II, Београд 1994, 58

²⁴ Попис сликарских и вајарских дела у друштвеном поседу и у приватној својини на подручју Баната, В, Нови Сад 1981, 31, 32

²⁵ Аноним, Освећење цркве у Грделици, Ревивија, Ниш, 1. VII 1937, 4, Д. С. П. Захваљујући индустријалцу г. Јовану П. Јовановићу Грделица је добила лепу цркву, Правда, Београд 15. IX 1940, А. Кадијевић, Прилог познавању црквене архитектуре двадесетог века у околини Лесковца, Лесковачки зборник XXXIII, Лесковац 1993, 200

²⁶ П. В. Гагулић, Манастир Светог Стевана у Липовцу, Београд 1977, 51

²⁷ П. В. Гагулић, наведено дело, 51-59, Н. Дрча, Руски ликовни уметници - емигранти у Нишу, рукопис прилога за зборник радова насталих у оквиру пројекта Народног музеја у Београду "Руски уметници у Србији" - у припреми, 30

²⁸ Каталог Велика изложба руске уметности, Београд 1930.

²⁹ У. Рајчевић, Руски уметници емигранти чланови и излагачи сталешких удружења у Србији између два светска рата, Руска емиграција у српској култури XX века, II, Београд 1994, 105, Д. Алексић, Изложба руских сликара и вајара и годишња изложба Уметничке академије, Време 17. VI 1993.

³⁰ Каталог Друга периодична изложба руских уметника, 2-17 априла 1939 г., Београд 1939.

После Другог светског рата, као и многи руски емигранти из наше средине, Иван Дикиј се иселио у Аустралију, затим одлази у Венецуелу, па у Канаду, да би се, почетком седме деценије, настанио у САД. И у другој емиграцији, у Америци, наставио је да осликава православне храмове и слика иконе.³³

Рођени Московљанин, свршени ђак Московске школе сликарства, вајарства и градитељства код Сергеја Коровина, други аутор прибојског живописа и иконописа, Борис Иванович Образков, по доласку из Русије, почетком треће деценије³⁴ житељ Велеса, а 1930. Београђанин,³⁵ заузимао је место првог човека опленачког тима.³⁶ Као и Дикиј, после Леснова 1928. Сопоћана 1929. године,³⁷ Образков 1930. одлази у Свету Гору, по налогу Краља, да сакупља копије фресака за Александрове задужбине.³⁸ Из једног распореда задужења дознајемо да је Образков тада урадио *Сусрет Саве са Немањом, Добијање њисма и Смрт Немањину* - из циклуса о Светом Сави.³⁹ Од децембра 1931. до краја јануара 1932. Образков ради на житију Светог Петра и орнаменту за крипту Светог Петра на Опленцу.⁴⁰

Са Николајем Мајендорфом, Виктором Шевцовим, Варун Секретом, а једно време и са Владимиром Бичковским,⁴¹ срећемо га од јануара 1934. године на још једном послу који је финансирао Краљ Александар. Ови су уметници тада осликали дворску капелу Светог Андреја на Дедињу.⁴² Четири године касније, са Дикијем, ради на фрескама малог врачарског светосавског храма.⁴³

И Образков, слично Дикију, крајем четврте деценије борави на југу Србије. Године 1937. Борис Образков био је кум на венчању паре руских емиграната у Саборној цркви Светог Духа у Нишу.⁴⁴

Борис Иванович се, такође, бавио и штафелајним сликарством. На изложби у Нишу, 1923. године, публици је, међу бројним радовима представио портрете *Краља Александра и Краљице Марије, Порциреј Г. Косенка, Младу Барању и Младу Нишлику*.⁴⁵ На изложби сликара емиграната из Русије, 1930. у

³¹ Ј. Межински, Дела руских уметника у београдским приватним збиркама, Руска емиграција у српској култури XX века, II, Београд 1994, 87

³² А. Арсењев, наведено дело, 251

³³ А. Арсењев, наведено дело

³⁴ М. Филиповић, Уметничка изложба, Косенко - Обрасков - Славин, Нишки гласник, 15. јула 1923, 79, 1-2

³⁵ Из каталога Велика изложба руске уметности, Београд 1930. - види се да је те године Борис Иванович Образков живео у престоници.

³⁶ М. Јовановић, Оплепац, ..., 84

³⁷ Документ Архива Југославије Двор 74, фасцикла 384, 83, 106

³⁸ Документ Архива Југославије Двор 74, фасцикла 384, 44, 62, 225

³⁹ Документ Архива Југославије Двор 74, фасцикла 384, 128

⁴⁰ М. Јовановић, Оплепац, ..., 103, документ Архива Југославије Двор 74, фасцикла 384, 326

⁴¹ Аноним, Спомен црква са костурницом у Прибоју на Лиму, Братство, ..., 9-10 - наводи и Ивана Дикија као аутора сликарства у Краљевој цркви на Дедињу.

⁴² Б. Триковић, Стари Двор на Дедињу, Свеске Друштва историчара уметности СР Србије, 16, Београд 1985, 7, 8, 9

⁴³ М. Лечић, наведено дело, 123

⁴⁴ На податку из Књиге венчаних Саборне цркве у Нишу захваљујем се Наташи Дрчи из Народног музеја у Нишу.

⁴⁵ М. Филиповић, наведено дело

Београду, Образков је изложио три рада - *Циџанке*, *Сунчани дан* и *Порџреј новосадској владике Еј. Иринеја Тирића*.⁴⁶

ИКОНОСТАС

Иконостас прибојске цркве Светог Кнеза Лазара изведен је, највероватније, у периоду од 1939. до 1940. у интервалу од почетка радова на уређењу цркве, грађене од 1932. године, до њеног освећења.⁴⁷

Олтарска преграда изведена је готово до детаља, према пројекту који је потписао Иван Дикиј (Сл.1).⁴⁸ Неких мањих одступања има у декоративном медаљону на дрвеном парапету испод икона Светог Јована Претече и иконе патрона храма.

Иконостас је рађен у камену, слично једноставном, сведеном решењу опленачког иконостаса, преузимајући из владарског маузолеја силуету, основни распоред икона, али и упрошћене и сведене декоративне елементе.⁴⁹

Изгледа да је оникс за прибојску олтарску преграду дао Двор коме се Одбор за подизање ове спомен цркве обраћао молбом прилажући скицу будућег иконостаса (Сл. 2).⁵⁰

У првом низу престоних икона сликаних на златном фону, маслинастозелене доње зоне, која дочарава тло, у низу стојећих фигура именованих у висини главе црквено-словенским текстом, са јужне стране, по канону, постављена је икона Исуса Христа. Христос, приказан у пуној висини, благосиља десном руком, а у левој држи отворено Јеванђеље са текстом: „ја сам видјело свијету: ко иде за мном неће ходати по тами,⁵¹“ на црквено-словенском. На северној страни, уз Царске двери, стоји и икона Богородице са Христом - Умиленије, са грчким натписом.

На Царским дверима је представа Благовести. Арханђео Гаврило у хитону и химатиону светлих тонова, на северном крилу врата, прилази Богородици која са вретеном у руци прима благу вест, погнуте главе, стојећи испред столице са јастуком на јужном крилу двери.

На северним дверима приказан је патрон храма. Свети Кнез Лазар са отвореном круном, крстом и акакијом у левој руци, са ортачем причвршћеним копчом на средини, у владарском

⁴⁶ Каталог Велика изложба руске уметности, Београд 1930.

⁴⁷ Писмо Одбора за подизање спомен цркве Благопочившем Краљу Ослободиоцу Петру Великом од 10. VI 1939. Управи Двора, Архив Југославије, Двор 74, 343/506

⁴⁸ "Скица иконостаса за спомен цркву Краљу Ослободиоцу Петру у Прибоју на Лиму" чува се у Архиву Југославије, Двор 74, фасцикла 343/506

⁴⁹ Као паралела овим каменим олтарским преградама рађеним у периоду између два светска рата стоје дрвени иконостаси са богатим дуборезом у духу византијских и моравских преплета које српски православни храмови тада често добијају.

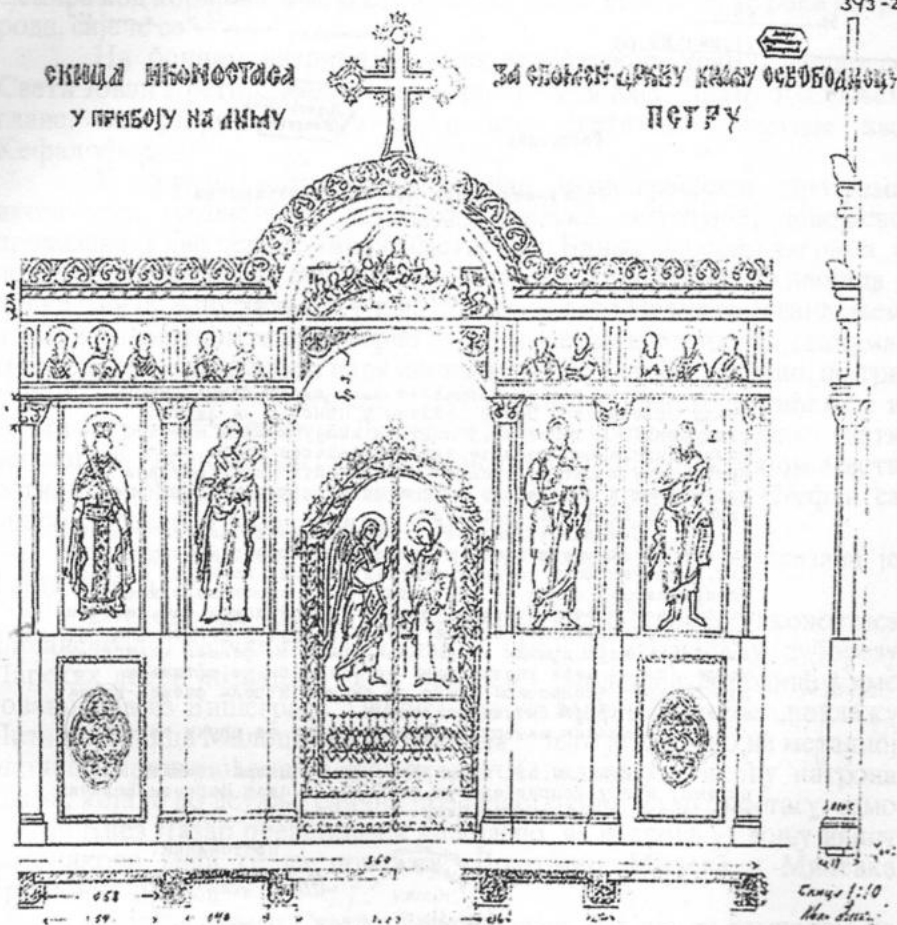
⁵⁰ Писмо Одбора за подизање спомен цркве Благопочившем Краљу Ослободиоцу Петру Великом од 10. VI 1939, Управи Двора, Архив Југославије, Двор 74, 343/506

⁵¹ Јован. 8, 12

СКИЦА ИКОНОСТАСА
У ПРИБОЈУ НА ЛИМУ

ЗА СПОМЕН ЦРКВУ КРАЉУ ОСЛОБОДИОЦУ
ПЕТРУ

343-2

Слика 1:10
Иван Делић
арх. пројекат

Слика 1:10
Иван Делић
арх. пројекат

Сл. 1. Скица иконостаса за спомен цркву Краљу Ослободиоцу
Петру у Прибоју на Лиму

дивитисиону, са манијаком и лоросом, наруквицама и црвеним ципелама, на пурпурном јастуку украшеном златним орловима, док је на јужним, свети Јован Претеча у испосничкој кожној одећи, огрнут црвеним плаштом, подигнуте десне руке, са крстом и свитком у левој руци. На свитку је на црквено-словенском исписан текст из Јеванђеља по Матеју: „покајте се, јер се приближи царство небеско. Већ и сјекира код коријена дрвету стоји; свако дакле дрво које не рађа добра рода, сијече се”⁵².

На бочним дверима, као пандан патрону храма, нашао се Свети Јован Крститељ - пострадао као и свети Кнез Лазар отсецањем главе, по узору на кога се и наш светитељ приказује као Кефалофорос.

У другом низу икона творац иконографског програма иконостаса груписао је, црквено-словенски сигниране, допојасно приказане, у две целине ликове светитеља. Ближе царским дверима, у полуокрету према средишту иконостаса, на пару икона, по двојица - приказани су Апостоли. Са јужне стране - Свети Павле са Јеванђељем и Јаков са свитком, а са северне - Свети Петар и Андреј са свицима. На следећем, удаљенијем пару икона приказана су, фронтално, по три светитеља. Јужно - Свети отац Никола са отвореним Јеванђељем и Свети Цар Константин и Царица Јелена са крстом, северно - свети исцелитељ Пантелејмон са инструментом и лекарском кутијом, Свети ратник Борђе са мачем и копљем и Свети архиђакон Стефан са ораром у десној и дарохранилницом у левој руци.

Изнад Царских двери, на полукружној икони приказана је Тајна вечера.

Изгледа да су поједине иконе или целине иконостаса финансирали различити дародавци. Тако из натписа у дуборезу Царских двери дознајемо да су она дар - „моленије породице Симе Јовановића из Вишеграда”. Икону Светог Јована Претече „прилажу Петар и Даница Милошевић из Прибоја” - што је уписано на металној плочици причвршћеној у дну иконе. И целивајућу икону патрона храма, која је до детаља слична престоној икони на иконостасу, само што је Кнез Лазар представљен допојасно, из натписа уз доњу ивицу саме иконе види се да прилажу „Драгомир, Милева и Милевка Тришовић 1940. г.”.

Иконе у храму Светог Кнеза Лазара рађене су темпером на дрвету. Фон свих икона је позлаћен. На престоним иконама је маслинастом површином издвојено тло - по опленачком узору, док иконе другог реда и, у ентеријер смештена, композиција *Тајне вечере*, лебде у златном простору. Лаким, невидљивим потезом дефинисане, меко моделоване форме зраче финим колористичким богатством. Устаљене хармоније незасићених боја само су понегде осветљене

⁵² Мат. 3, 2 и 10

већим површинама обично црвене - на пример на икони патрона храма.

Лик Кнеза Лазара рађен је, вероватно, према боље очуваном портрету Светог Кнеза у Љубостињи. Његова одећа у три случаја, на престоној, на целивајућој - славској икони и на фресци у нартексу прибојске цркве одговара љубостињском решењу, док се уз љубостињски огртач и инсигније, на прибојској представи на хору и у северној певници јавља дивитисион са двоглавим орловима у медаљонима из Раванице. На фресци у северној конхи приказан је и сам модел Кнежеве задужбине, али на десној страни. Свети Кнез Лазар на престоној прибојској икони гестом, али и значењем у поворци српских владара наликује опленачком. Изгледом, пак, силуетом али и присуством пурпурног јастука украшеног златним орловима, на коме стоји, прибојски Свети Кнез Лазар близак је ресавском ктиторском портрету Деспота Стефана Лазаревића. Лик на прибојској престоној икони виши је и тананији, дужином косе и браде сличнији љубостињском моделу.

ФРЕСКЕ

На западном зиду припрате, са јужне стране насликан је Краљ Петар I Карађорђевић коме је ова спомен црква и посвећена. Петар I Ослободилац насликан је до изнад колена, заогрнут крунидбеним црвеним плаштом са хермелином,⁵³ у војничкој униформи,⁵⁴ са ордењем, средњих година - управо онако како су опленачки мајстори, уз помоћ савета Пере Ј. Поповића на основу фотографија и портрета Уроша Предића из 1929.⁵⁵ - одлучили да га прикажу на ктиторском портрету у цркви Светог Ђорђа. У Прибоју, једино, Краљ Петар не носи круну,⁵⁶ са рукавицама у рукама ослања се о мач и лента му пада, уместо са десног, са левог рамена. Разлог овој разлици могао би се тражити у припремним цртежима рађеним за опленичке мозаике, који захтевају окретање у огледалу оригинала на картону, а којима су се прибојски мајстори, будући да су они били и аутори опленачких картона, вероватно могли користити.

Са северне стране је портрет Краља Александра I Карађорђевића, владара у чије се време црква гради и који је даривао цркву материјално помажући њену изградњу.⁵⁷ Краљ Александар I Ујединитељ је приказан, као и његов отац, без круне, у огртачу и

⁵³ Сликано према оригиналу у дворском магацину.

⁵⁴ Рађено по оригиналу у Музеју Краља Петра у Топчидеру.

⁵⁵ М. Јовановић, Оплепац, ..., 139, 190. Документ Архива Југославије, Двор 74, фасцикла 384, 34, 35

⁵⁶ Круна Краља Петра на опленачком ктиторском портрету сликана је према оригиналу из дворске цркве

- Документ Архива Југославије, Двор 74, фасцикла 384, 34

⁵⁷ Аноним, Његова Светост Патријарх српски Господин Гаврило ..., 797

војничкој униформи, са рукавицама, ослоњен о мач, са ордењем и лентом која код њега пада са десног рамена.

На јужном зиду припрате, крај капелице за паљење свећа, допојасно је приказан Арханђео Гаврило са свитком чији текст упозорава оне који у храм Божји улазе нечистог срца, а на северном зиду, крај пролаза који води на хор – Арханђео Михаило са исуканим мачем.

Сцена која заузима равну таваницу припрате је *Вечера на Косову очи Видовдана*. На фону косовских брда и Грачанице, у ентеријеру означеном велумом на стубовима, за дугим столом прекривеним белим столњаком, крај кога стоје наоружани војници у оклопима, на дугим клупама седе Кнез Лазар, приказан као светитељ – са ореолом, и његове војводе. Служе их слуге, досипа се вино. Десно, један од јунака се усправио и вади мач из корица, а други стоји држећи пехар у рукама. Кнез Лазар у десној руци држи златни пехар, а испред њега је запаљена славска свећа, славски колач, нож и пехар.

Читава композиција, као и бројни детаљи непосредно прате народну песму коју су сликари, очигледно, користили као извор.

Иако искусни у компоновању житија, преузимањем из средњовековних целина (циклус Св. Саве у цркви Св. Ђорђа и циклус Св. Петра у крипти Св. Петра на Опленцу, циклус Св. Андреја за дворску капелу на Дедињу), али и додавањем нових сцена (Спаљивање моштију Св. Саве за Светосавску цркву архитекте Лукомског на Врачару), руски уметници у Прибоју на Лиму суочили су се са проблемом, ако не комплетног компоновања, оно сигурно пребацивања у језик „средњовековног” сликарства читавог једног житијног циклуса. Како Дикиј и Образков за *Вечеру очи Видовдана* нису могли наћи непосредне, формалне изворе у средњовековном српском сликарству, уз евентуално ослањање на дела настајала од XVII⁵⁸ века, морали су прибећи слободном компоновању и спајању познатих решења. Ова прибојска сцена компонована је на основу познатих иконографских решења - Тајне вечере, којој суштински одговара⁵⁹ и по елементима издаје, свести да ће централни лик бити издат, присуству издајника и верних слѣдбеника и - Свадбе у Кани која нуди мотиве раскошне гозбе виших кругова, присуство слугу у богатијем ентеријеру, бројније елементе жанра. Укључивање екстеријера на прибојској фресци донекле асоцира на иконографију Гостољубља Аврамовог.

⁵⁸ Д. Медаковић, *Косовски бој у ликовним уметностима, Косовска споменица 1389 – 1989*, Београд 1990, 16

⁵⁹ О подударности мученичке смрти Кнеза Лазара и Христове поруке о страдалничком путу до Царства Небеског - Ђ. Трифуновић, *Косовско страдање и небеско царство према српским средњовековним књижевним списима, О кнезу Лазару*, Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд 1975, 255-263

Дикиј и Образков су и овом приликом били инспирисани духом иконографског поступка средњовековних сликара,⁶⁰ претачући сцене из српске историје у језик византијске религиозне слике.

Како је култ Косова много присутнији у књижевности него у ликовним уметностима, прибојски мајстори су се инспирисали народним песмама приликом састављања својих решења „косовског циклуса“. На таваници прибојске приправе илустрована је народна песма Кнежева вечера: „Славу слави српски кнез Лазаре/ у Крушевцу, мјесту кровитоме./ Сву господу за софру седао./ сву господу и господичиће./ сдесне стране старог Југ-Богдана./ и до њега девет Југовића./ а с лијеве Вука Бранковића./ и осталу сву господу редом; у заставу војводу Милоша./ и до њега двије српске војводе./ једно ми је Косанчић Иване./ а друго је Топлица Милане./ Цар узима златан пехар вина./ па говори свој господи српској./ ... Здрав, Милошу, вјеро и невјеро!/ Прва вјеро, потоња невјеро!/ Сјутра ћеш ме издат на Косову./ ... Скочи Милош на ноге лагане./ ...“. И овим поступком руски сликари следе традицију српских средњовековних мајстора чије се дело инспирисало и допуњавало из писаних књижевних извора, али и из усмене народне поезије.⁶¹

Наставак овог циклуса сликан је, такође у западном делу, али на хору, дакле изнад приправе.

Полазна тачка фреско ансамбла хора је, доста општећен, текст народне песме Пропаст царства Српскога, исписан испод сцене на јужном делу свода: „Полетио соко тица сива/ од светиње - од Јерусалима./ и он носи тицу ластавицу./ То не био соко тица сива./ већ био светитељ Илија./ он не носи тице ластавице./ већ књигу од Богородице, -/ однесе је цару на Косово./ спушта књигу цару на колено./ сама књига цару беседила:/“.

На полукружно завршеном западном зиду хора приказана је богата и разноврсна архитектура Јерусалима из кога полеће, у темењу свода над хором приказан, Свети Илија на ватреним кочијама. Колима управљају два анђела, а један од њих носи свитак са питањем Кнезу Лазару коме ће се царству приволети: „или волиш царству небескому или волиш царству земаљскому“. Циклус се даље одвија на јужном делу свода. У композицији, по средини општећеној - Цару Лазару, одевеном као на раваничкој ктиторској фресци, који седи

⁶⁰ В. Ј. Ђурић, Историјске композиције у српском сликарству средњег века и њихове књижевне паралеле, Зборник радова Византолошког института, VIII-2, Београд 1962, 69-91, В. Ј. Ђурић, Историјске композиције у српском сликарству средњег века и њихове књижевне паралеле (наставак), Зборник радова Византолошког института, X, Београд 1967, 121-148, В. Ј. Ђурић, Историјске композиције у српском сликарству средњег века и њихове књижевне паралеле, Зборник радова Византолошког института (наставак), XI, Београд 1968, 99-119, В. Ј. Ђурић, Три догађаја у српској држави XIV века и њихов одјек у сликарству, Зборник за ликовне уметности Матице српске, 4, Нови Сад 1968, 65-100

⁶¹ С. Радојчић, О неким заједничким мотивима наше народне песме и нашег старог сликарства, Зборник радова САН XXXVI, 2, Београд 1953, 159-178, В. Ј. Ђурић, Историјске композиције у српском сликарству средњег века и њихове књижевне паралеле (наставак), Зборник радова Византолошког института, X, Београд 1967, 121-148, В. Ј. Ђурић, Историјске композиције у српском сликарству средњег века и њихове књижевне паралеле, Зборник радова Византолошког института (наставак), XI, Београд 1968, 115

окожу својим војницима и велможама испред шатора разапетих на Косову, над којима вијоре бели барјаци са крстовима, вероватно, неко од дворјана приноси свитак. На неоштећеном делу види се текст: „ћеш се приволети царству“. На северном делу свода изведена је, данас такође оштећена, последња сцена овог циклуса - *Причешће Лазареве војске њред црквом Самодрезом*.⁶² У брдовитом пејзажу са неколико јабланова, пред црквом, епископу који држи путир, прилази Свети Кнез Лазар у раваничком дивитисиону, са рукама скрштеним на грудима, а следи га његова војска. Као сведок причешћу присуствује и један монах. У доњем десном углу, испод сцене причешћа, даље је исписан текст народне песме Пропаст царства српскога: „Земаљско је за малено царство,/ а небеско увек и довека./ Цар воледе царству небескome/ а него ли царству земаљскоме,/ па сакроји на Косову цркву, -/ не вади јој темељ од мермера./ већ од чисте свиле и скерлета,/ па дозива српског патријарха/ и дванаест велики владика/ те причести и нареди војску/ ...“. Већи део и ове површине под текстом је страдао.

Насупрот западном простору, источни, олтарски део храма такође представља засебну иконографску целину. У конхи апсиде приказана је Богородица са Христом на престолу, којој се приклањају два Анђела са сферама у рукама.

Од конхе одвојени фризом окулуса уоквирених богатом флоралном декорацијом, централни део источног зида конхе заузимају шест архијереја, у две групе по три, окренути ка средишту зида на коме би требало да буде приказан Агнец.

У полукружним горњим зонама јужног, односно северног зида олтарског простора су представе Мирносица и Свете Тројице. У своду ђаконикона и проскомидије приказана су по три светитеља у медаљонима. У нижој зони ђаконикона приказани су свети архијереји и свети ђакони, а у проскомидији само свети архијереји. На празној површини нише ђаконикона исписан је текст са основним подацима сликара који су украсили цркву Светог Кнеза Лазара у Прибоју, а у проскомидији је насликан свети ђакон.

Вазнесење Досподње налази се на источном своду, над олтаром и то подељено на три целине, две групе Апостола, међу којима је Богородица, на јужном и северном делу свода и целини са Христом у мандорли, коју носе анђели у темену свода.

У калоти куполе приказан је Христос Пантократор са затвореним јеванђењем у левој руци, како благосиља десном. Одвојен траком геометријске шаре, следи прстен Серафима. У тамбуру, између прозора, приказани су пророци са свицима у рукама. Испод декоративне траке геометријског украса исписан је црквено-словенски текст: „Тебе Бога хвалим...“.

Црвеноплавобела цик-цак трака одваја куполу од пандантифа. У североисточном пандантифу приказан је Јеванђелиста Матеј, у

⁶² Црква Самодреза обновљена је и освећена 1932. године. - М. Лечић, наведено дело, 87

северозападном - Свети Марко, у југозападном - Свети Лука, а у југоисточном Свети Јован - како на свицима исписују текст Новог Завета.

Циклус Великих празника у наосу почиње Рођењем Христовим приказаним у северној конхи. У јужној конхи је Преображење.

У горњој зони, на сводовима, нашла су се само четири лика светитеља. На источном делу јужног свода представљен је Свети Никола Мирликијски са Јеванђељем у рукама, лик на западном делу је уништен, на источном делу северног свода приказан је Свети Ђорђе, док је натпис над светитељем на западном делу овог свода оштећен. Јужни и северни свод украшени су са по пет медаљона са попрсјима светаца.

Зону моравских медаљона са попрсјима светаца заменила је зона кружних прозора уоквирена богатом флоралном декорацијом, врежама и тракама геометријских шара. Аутор орнамената, Никитин, потрудио се да се не понови флорална шара у два суседна окулуса.

На полукружно завршеним зидовима поткуполног простора приказани су Велики празници. На јужном зиду представљено је Крштење, на источном - Распеће, на северном - Силазак Светог Духа на Апостоле и на западном - Успење Богородице.

У доњој зони стојећих фигура светитеља, полазећи од истока на јужном зиду, представљен је Свети Симеон Немања са моделом Студенице у рукама. На источном зиду, заправо подножју лука јужне конхе, са моделом Жиче у рукама стоји Стефан Првовенчани. У конхи, од истока ка западу, следе - Краљеви Владислав са Милешевом, Радослав поново са Жичом и Урош са Сопоћанима, Милутин са Грачаницом, Драгутин са Ариљем и Стефан Дечански са Дечанима - прозором раздвојени у две симетричне групе. На западном зиду, наспрам Краљу Првовенчаном, насликан је царски пар Јелена и Душан, такође са макетом задужбине (Сл. 3.).

На северном зиду, уз иконостас, насликан је Свети Сава као Архиепископ, лика преузетог из Милешеве, на источном зиду северне певнице - Свети Ђирило, у монашкој одећи, са свитком на коме је исписана азбука. У конхи северне апсиде, од истока ка западу, нижу се Свети Методије, Свети Јоаникије - одевени у архијерејске одежде, а онда опет почиње, односно, ако га следимо са јужног зида - завршава се, циклус српских владара - ликом Кнеза Лазара (Сл. 4.). Прозором одвојен у симетричну групу од три светитеља, следи владарски пар Деспота са моделом храма, и још један свети Деспот, такође са моделом цркве, а на западном зиду северне певнице је лик Светог Деспота Јована Бранковића.

Ова поворка српских владара преузета је са Опленца и готово до детаља се поклапа са решењима Дикија, Образкова и мајстора који су са њима радили за цркву Светог Ђорђа.

Сл. 3. Део поворке српских средњеveковних владара. Фреска из јужне конхе цркве Светог Кнеза Лазара у Прибоју на Лиму

Сл. 4. Свети Кнез Лазар. Фреска у северној конхи прибојског храма

Доња зона цркве, до висине од око једног метра, осликана је двома нијансама смеђе и окера. Велики квадратни парапети имитирају дрвену оплату. Може се претпоставити да је и ово решење део оригиналног украса с краја тридесетих година.

Приликом израде фрески сликарима прибојског ансамбла помагало је проучавање технике сликања у многим средњовековним црквама Србије и Македоније. Префињени ликови, сигурна и чврста контура, динамичне форме одају школоване сликаре са много искуства.

Колорит фрески цркве у Прибоју доста је измењен таложењем чађи и прашине током шест деценија, али се, упркос местимичним оштећењима од влаге, од провођења електричних каблова и накнадног пробијања врата у северној певници, уочава богатство боја и складна хармонија које су сликари постигли. Ликови и сцене рађени су на окер позадини која дочарава апстрактни златни простор са тамнозеленим доњим партијама које симболишу тло. Богате и разноврсне флоралне и геометријске шаре уоквирују сцене, фигуре и прате поједине архитектонске форме ентеријера.

Дикиј и Образков су за живописање цркве Светог Кнеза Лазара користили велико знање и искуство стечено копирањем фрески у црквама Србије, Војводине и Македоније из времена када су радили у групи „дворских сликара“ у оквиру припремања картона за израду мозаика за владарски маузолеј на Опленцу. Уметници који су многе године провели у копирању средњовековних фрески, са лакоћом су, сигурно и складно, успели да различите говоре зографа разних епоха и поднебља уједине у мозаичке целине Опленца. Ипак, осим савременог лика владара уведеног у добро познату форму средњовековне ктиторске композиције у овом ансамблу није било нових, осавремењених и оригиналних решења.

Приликом живописања храмова која су уследила, ова група сликара почела је да решава и читаве композиције за које није могла наћи директног узора у средњовековном сликарству. На пример, осмислили су сцену Спаљивања моштију Светог Саве за цркву архитекте Лукомског на Врачару, која се нија нашла у опленачком циклусу житија, јер је оно преузимано из Хиландара.⁶³

Прибојски циклус од три сцене „косовског“, односно циклуса житија Светог Кнеза Лазара, корак је даље у осамостаљивању и усвајању језика средњовековних фрески ка интерпретацији нових садржаја групе руских уметника који су у значајном периоду својих каријера радили за југословенски Двор⁶⁴.

⁶³ М. Јовановић, Опленец, ..., 189-190

⁶⁴ О развоју култа Кнеза Лазара и косовских јунака: С. Радојчић, Портрети српских владара у средњем веку, Београд 1997, 64-71, Н. М. Симић, Култ Видовдана у нашој црквеној уметности XVIII и XIX века, Гласник Српске православне цркве, 6, Београд 1957, 127-132, В. Хан, Прилог познавању иконографије кнеза Лазара, Рад војвођанских музеја, 7, Нови Сад 1958, 63-74, Н. Симић, наведено дело, 100-109, Л. Павловић, Култови лица код Срба и Македонаца, Смедерево 1965, 116-124, 191-194, Ф. Кемпфер, Почетак култа кнеза Лазара, О кнезу Лазару. Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд 1975, 265-269, С. Петковић,

Као и за сцене из циклуса Светог Саве⁶⁵, тако и за "косовски циклус"⁶⁶ Светог Кнеза Лазара и лик самог Светог Кнеза⁶⁷, прибојски сликари инспирацију су могли наћи у српском сликарству новијег доба и у, кроз векове развијеном, циклусу слика везаним за косовски бој. После почетног импулса који су развоју "косовског циклуса" дале илустрације у руској илустрованој историји света и турским минијатурама,⁶⁸ култ Светог Кнеза Лазара се посебно развијао у доба барока у српским крајевима преко Саве и Дунава, у Хрватској, али и на југу Србије и у Македонији.

У периоду пре и непосредно после стварања заједничке државе и међу Хрватима у ликовним уметностима често се јављао косовски мотив као алегорија борбе за слободу доживевши врхунац у косовском циклусу и Видовданском храму Ивана Мештровића.⁶⁹

Чувена *Косовска бијка* Амвросија Јанковића из 1766. на зиду трпезарије у Врднику⁷⁰ била је оштећена за време Првог светског рата, па је Дикиј и Образков нису ни могли упознати.

Како сама битка није ушла у сферу интересовања прибојских сликара, јер су руски уметници ставили акценат на моменте косовске епопеје кључне за схватање Лазареве свесне жртве и привољења Царству небеском, као паралеле Христовој жртви, Дикија и Образкова могао је занимати сегмент врдничке слике који се односи на косовску вечеру, а чија реплика, у извођењу Богдана Дукића (Ђукића) и Михаила Христопула из 1854-1855 постоји на западном зиду цркве у Шаренграду у Хрватској⁷¹ или, евентуално, сцена

Иван Грозни и култ кнеза Лазара у Русији, О кнезу Лазару. Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд 1975, 311-319, Д. Медаковић, Култ кнеза Лазара у српском бароку, О кнезу Лазару. Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд 1975, 321-336, Б. Дељанин, Две фигуре Милоша Обилића у црквама у околини Ниша, Гласник Друштва конзерватора Србије, 13, Београд 1989, 133-135, Д. Медаковић, Косовски бој ..., 11

⁶⁵ У XIX веку настају *Мирење браће Арсенија Теодоровића, Свешти Сава блађосиља Срјчад* Уроша Предића, *Силвавање Мошћују Свештој Саве* Стевана Алексића.

⁶⁶ *Милош Обилић убија Мураиша* Николе Алексића, *Смрт Кнеза Лазара и Обређење главе Кнеза Лазара* Борђа Крстића, *Косовка девојка* и *Милош Обилић убија Мураиша* Ферда Кикереца, *Косовка девојка* Буре Јакшића, *Косовка девојка* Уроша Предића, *Обређење главе Кнеза Лазара* Марка Мурата, *Бошко Јуџовић на коњу* Ђоке Путника, *Бошко Јуџовић у Боју на Косову* Паје Јовановића, *Усековање главе Кнеза Лазара* Живорада Настасијевића - М. Јовановић, Српско сликарство у доба романтизма 1848-1878, Београд 1976, 80, 251, Д. Медаковић, Косовски бој ..., 20, 22, 24-45, 48, Н. М. Симић, наведено дело, 127-132

⁶⁷ Лик Светог Кнеза Лазара приказан је на дрворезу из XVIII века који га приказује као Кефалофороса, сликан је на иконама и живописан је у многим српским црквама XVIII и XIX века, барокни парадни портрет кнеза Лазара са гравире Жефаровића сачуван је у Орфелиновој верзији, а познати су и Кнез Лазар Буре Јакшића, Владислава Тителбаха, Уроша Предића и многих других сликара. - Д. Медаковић, Косовски бој ..., 16, 20, 24, 44

⁶⁸ Д. Медаковић, Косовски бој ..., 14, 16

⁶⁹ Д. Медаковић, Косовски бој ..., 27, 29, 31, 34-36, 44, 45

⁷⁰ П. Васић, *Косовски бој* Амвросија Јанковића, Саопштења Завода за заштиту споменика културе НР Србије, И, Београд 1956, 185-189, Ј. Севдић, Преостали сликарски радови Амвросија Јанковића, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, II, Нови Сад 1958, 81-98, М. Коларић, "Бој на Косову" Амвросија Јанковића, Зборник радова Народного музеја, III, Београд 1962, 233-236, М. Јовановић, Српско сликарство у доба ..., 248, Д. Медаковић, Српска уметност у XVIII веку, Београд 1980, 37, 43, 33, 71, О. Милановић-Јовић, Манастир Врдник - Раваница, Нови Сад 1983, С. Живојиновић, Врдничка хроника. Манастир Раваница, Шабац 1986, 39, Б. Дељанин, наведено дело, Д. Медаковић, Косовски бој ..., 7

⁷¹ Варијанта ове слике изведена је 1853 у цркви у Товаришеву одакле је и био сликар Дукић. - Р. Грујић, Извештај о раду у архивама Н. Р. Хрватске 1950, Историјски часопис, III, 1951-1952, Београд 1952, 426-427,

Пресѝони град Призрен позната са Коларевог бакрореза рађеног према Јанковићевој композицији.⁷²

Занимљиво је преклапање саме сцене „косовске вечере“ и места које јој је додељено у храму у прибојском случају и у случају *Вечере Кнеза Лазара уочи бијке на Косову* настале у XVIII веку на своду испод хора, у припрати цркве у Белом Манастиру у Барањи.⁷³

Последња вечера пред бој на пољу Косову - тема којом се баве прибојски сликари као *Последњи сабор*, инспирисан позоришним комадом Матије Бана био је и тема интересовања Стеве Тодоровића у његовој скици,⁷⁴ а под утицајем Тодоровића анонимни сликар у цркви села Јамене код Митровице насликао је композицију *Цар Лазар љичешћује војску*⁷⁵. Постоје подаци да је Степа Тодоровић извео и композицију *Лазар се љриволео царсѝиву Небеском*.⁷⁶

Дакле, Дикиј и Образков су се нашли пред доста шароликом галеријом радова, која није могла много да им олакша тежак задатак превођења сложених сцена из епске поезије на језик средњовековне иконографије и технике, без непосредних узора, ма колики да су увид у поменуте радове уопште имали.

Интересантне резултате даје поређење, како стилско, тако и иконографско, између радова аутора прибојског живописа и мозаичког ансамбла опленачке цркве.⁷⁷

Плави фон опленачких мозаика у Прибоју заменио је окер. Често опширније опленачке натписе у Прибоју замењују кратки, али њихов положај и порука се често подударају, тако слично Опленцу и у цркви Светог Кнеза Лазара у прстену на коме почива тамбур куполе постоји натпис.⁷⁸

Упрошћен и сведен програм цркве Светог Кнеза Лазара у западном травеју оставио је места само допојасним представама двојице Арханђела, али сличност ликова - посебно уочљива у лику Светог Михаила - преузетог са милешевског Анђела на Христовом гробу, подударност ставова, гестова, одеће, указује на исто порекло прибојских фрески и опленачких мозаика. У случају прибојског Светог Арханђела Гаврила, чије лице као да је у огледалу посматран опленачки оригинал, још једном се, као и у обрнутој ленти Краља Петра у Прибоју, јавља асоцијација на, у огледалу обрнуте, сцене припремних цртежа за мозаике који су се морали изградити за Опленац.

Н. М. Симић, наведено дело, 130-131, Л. Павловић, наведено дело, 426, 427, М. Коларић, наведено дело, 235

⁷² М. Коларић, наведено дело, 235

⁷³ М. Јовановић, Српско сликарство у доба ..., 248, Д. Медаковић, Косовски бој ..., 17, Р. Грујић, наведено дело, 427

⁷⁴ Д. Медаковић, Косовски бој ..., 20

⁷⁵ Н. М. Симић, наведено дело, 130

⁷⁶ Н. М. Симић, наведено дело, 127-132

⁷⁷ М. Јовановић, Опленац, ...

⁷⁸ М. Јовановић, Опленац, ... 174

У обема црквама циклус патрона храма, а и у опленачкој и у прибојској цркви то су светитељи ратници - борци за православље, вежује се за западни простор храма.

Слично опленачкој ктиторској композицији, прибојски портрети Петра и Александра Карађорђевића „представљају усамљени савремени тренутак у доследном преузимању и придржавању решења средњовековних сликара”.⁷⁹

Програми, али и одабир узора у средњовековном живопису олтара цркви Светог Ђорђа и Светог Кнеза Лазара доста се разликују, вероватно због знатне разлике у расположивом простору.

Серафими из бочних купола Опленца преселили су се у фризу око Христа Пантократора у куполи цркве Светог Кнеза Лазара. Слободно компоноване просторе у којима Јеванђелисти пишу своје текстове на опленачким пандантифима у Прибоју су сменили медаљони смештени у декоративни оквир.

Распоред и број Великих празника у опленачком и прибојском наосу се, такође, не поклапају. Вазнесење се из опленачке источне куполе преселило у источни свод у Прибоју. Уз извесно свођење и упрошћавање у Рођењу и Преображењу прибојски сликари су, вероватно, као и на Опленцу пошли од студеничког (Краљева црква), односно грачаничког узора.⁸⁰ Ипак, Мирносице су у оба случаја изведене у источном травеју.

Због мањих зидних површина, али и друге концепције осликавања, разлике у поручиоцима, у Прибоју одсуствују читави циклуси - Циклус Страдања, Чуда, Парабола.

Можда се програмски највише разликују сцене и композиције прибојског и опленачког хора.⁸¹

Прибојска галерија српских средњовековних владара у многе се поклапа са опленачком процесijом, односно са изворним портретом појединог владара. Ипак, у Прибоју уз Душана стоји Јелена, места краљева Радослава и Владислава и Драгутина и Милутина, замењена су, тако да у Прибоју Првовенчани и Радослав стоје одвојено и пошто не могу заједно држати исти модел њихове задужбине - Жича, на Опленцу црвена, а у Прибоју бела - понавља се два пута. Подударност решења прибојског јужног зида са опленачком галеријом, могу да упуте на закључак да се, на северном зиду цркве Светог Кнеза Лазара, уз лик патрона храма, налазе Деспот Стефан Лазаревић и Кнегиња Милица, који придржавају модел Манасије, а да следи лик Ђурђа Бранковића. Већа разлика између опленачког и прибојског решења, осим измене понеког геста или покрета руке, детаља, боје тканине и присуства веће прецизности на прибојским

⁷⁹ М. Јовановић, Опленцац, ..., 139

⁸⁰ М. Јовановић, Опленцац, ..., 166, 170

⁸¹ М. Јовановић, Опленцац, ..., 188

моделима владарских задужбина, односи се једино на одсуство јастука у Прибоју.

Евентуалној атрибуцији Образкову или Дикију, појединих партија прибојског живописа, могла би послужити сличност Дикијеве целивајуће иконе патрона београдског храма Светог Арханђела Гаврила из око 1937. са прибојским, односно опленачким решењем. У прилог приписивању Дикију прибојских Арханђела иде и чињеница да је 1932. Иван Петровић радио на ликовима Арханђела за опленачку крипту.⁸² Као други путоказ у вези са портретима Краља Петра и Краља Александра на западном зиду прибојске цркве може се искористити податак о постојању, помало тврдо, вероватно према фотографији рађеног, *Портрети младог Краља Петра* (уље на платну, 410x310 мм, сигнирано доле лево: Образков) - делу Бориса Образкова из 1923. и његовог у Нишу излаганог портрета Краља Александра.⁸³

Фреске цркве Светог Кнеза Лазара могу се груписати у неколико целина. Хоризонтално - по редовима, како су овде биле представљене, или тематски - по смисаоним целинама.

Кроз припрату, крај строгих чувара храма, Светих Арханђела, улазимо у цркву.

Западни травеј у горњој зони, како припрате, тако и читавог хора, везан је за циклус посвећен патрону цркве, односно самом култу надгробног храма. Сцене из „житија“ Светог Кнеза Лазара и косовских јунака, уједно су и прослављање опредељења за "небеско царство" српских и црногорских војника погинулих у ратовима 1912-1918. Карактеристично је да је 1930. Јован Бијелић за цркву Светог Александра Невског у Београду, за споменик борцима палим за формирање југословенске државе, дакле посвету какву има и прибојска црква, насликао, такође, Светог Кнеза Лазара. На овакво решење споменика, као велики добротвор дорђолске цркве, готово сигурно, утицао је и сам Краљ Александар, добротвор прибојске цркве.

Из натписа над западним улазом у храм дознајемо да је црква спомен храм Краља Петра, а да је њена изградња започела у време владавине Краља Александра. Западни зид припрате посвећен је овој двојници српских владара заслужних за ослобођење јужних делова Србије од туђинске власти.⁸⁴ Тако се портрети, у време осликавања већ покојних, Краља Петра и Краља Александра надовезују на „косовски циклус“ који започиње ликом Кнеза Лазара у *Вечери пред Видовдан*. Владар, чија је погибија на Косову означила пад Србије и владари, који су ослободивши Косово испунили завет косовских

⁸² Документ Архива Југославије од 22. XII 1931. Двор 74, фасцикла 384

⁸³ М. Филиповић, наведено дело, 1-2

⁸⁴ С. Живоиновић, наведено дело, 21

мученика, затворили су круг стварајући темељ из кога је израсла Краљевина Југославија.

Сличну идеју износи и бивши народни посланик, Милан Бекић, у свом говору поводом освећења цркве у Прибоју 1940.⁸⁵ а сликају је још 1912. године и Драгутин Инкиостри (*Освећено Косово*⁸⁶), за време Првог светског рата - Михаило Миловановић и Ваца Ешкићевић који непосредно доводи у везу лик Краља Александра и војнике погинуле приликом ослобађања Косова у слици *Последњи поздрав косовском освешнику*⁸⁷, иконографски блиској *Вишезу на раскрићу и После бишке Игора Свјатославича са Половцима* Виктора Васњецова.

Тако се у једној тачци додирнула владарска идеологија из доба када се краљ Душан и кроз фреске у црквама грађеним у његово време припремао да постане Цар Срба, Грка и Бугара⁸⁸ и времена владавине Александра Карађорђевића који је постао владар Јужних Словена и радио на формирању нових савеза.

Пошто је иконографски програм православне цркве у Прибоју, можда чак непосредно - приложниковом, Александровом, жељом формулисаном до 1934. или барем посредно - жељом наручилаца, проте Михаила Јевђевића, а можда и парохијана и кроз ранији рад руских живописаца и иконописаца за Краља Александра, настао под Александровим утицајем и добио печат дворске идеологије његовог доба и доба после Краљеве смрти, могуће је тражити и друге паралеле између Александра Карађорђевића и Светог Кнеза Лазара.

Обојица су се борила за уједињење распарчане и у сукобима локалних господара подељене земље, обојица су имала родбинске, непосредне или посредне, везе са руским царским двором⁸⁹ који је преузео улогу чувара византијске традиције и заштитника православних, улогу коју је тежио да наследи Краљ Александар прихватањем руске емиграције и уједињењем Јужних Словена, обојица су предводили своју војску у борби за слободу, а и сама смрт их је још једном ујединила у мученичкој погибији. У истом правцу нас води и чињеница да су "косовски циклус" у Прибоју изводили руски уметници, емигранти у чијој је свести био присутан и лик још једног убијеног - мученички пострадаога владара, Цара Николаја II Романова, рођака Краља Александра Карађевевића, између којих су често повлачене паралеле, можда најочигледније у спомен-плочи Цару Николају и Краљу Александру у цркви Светог Александра Невског у Београду и капели у Харбину.

⁸⁵ Аноним, Његова Светост Патријарх српски Господин Гаврило ..., 803

⁸⁶ Д. Медаковић, Косовски бој ..., 23, 32

⁸⁷ Д. Медаковић, Косовски бој ..., 42, 43

⁸⁸ В. Ј. Ђурић, Историјске композиције у српском сликарству средњег века и њихове књижевне паралеле (наставак), Зборник радова Византолошког института XI, Београд 1968, 119

⁸⁹ С. Петковић, наведено дело, 311-319, С. Живојиновић, наведено дело, 22

Доњом зоном наоса у прибојској цркви Светог Кнеза Лазара доминира галерија ликова – процесија светих српских владара, чији је идејни творац био Александар Карађорђевић⁹⁰ и која, као и толико пута до тада у нашој историји уметности, треба да посведочи о легитимитету власти, овог пута Карађорђевића, која сеже до самих оснивача српске државе - до Немањића. Немањиним наследницима, Хребелановићима, Лазаревићима, Бранковићима, преко својих портрета у припрати и у цркви у Прибоју, али и на престолу Србије, односно Југославије, прикључили су се Карађорђевићи.⁹¹

Увид у сликарство западног дела храма Светог Кнеза Лазара даје кључ за тумачење читавог прибојског црквеног ансамбла, омогућава осветљавање српског религиозног сликарства између два светска рата из новог угла, а допуњава и празнине, које би настале превиђањем доприноса сликара руских емиграната развоју српског живописа и иконописа, али и косовске тематике и култа Светог Кнеза Лазара у нашој ликовној уметности.

⁹⁰ М. Јовановић, *Опленац*, ..., 144, 147, 150

⁹¹ О присуству оваквих идеја још у време ступања Краља Петра на српски престо сведочи икона *Свети Сава и Свети Симеон са ведућом Хиландара* из 1903. године коју су му поводом крунисања упутили хиландарски монаси. Ликовима оснивача српског Хиландара и осамнаесторици светих српских владара кроз посвету исписану под одром Светог Симеона Мироточивог - од кога креће лоза, која носи медаљоне са ликовима из династије Немањића - придружио се и Петар Карађорђевић (Група аутора, *Из прошлости манастира Хиландара*, Београд 1998, 16). Исту поруку у четвртој деценији XX века носи говор бившег хрватског бана Шиловића на освећењу Самодреже на Косову 1932. године у коме се каже да је "наша држава неосвојива јер има на челу потомка цара Лазара." - В. Мајевски, *Са пута његове светости Патријарха*, Гласник Српске православне цркве, 19, Београд 1932, 298

PAINTING OF CHURCH OF SAINT PRINCE LAZAR IN PRIBOJ ON THE LIM

SUMMARY

The St. Prince Lazar's church in Priboj upon the Lim, built in 1940 over the charnel house of the Serbian and Montenegro soldiers who were killed during the 1912-1918 wars, is dedicated as a commemorative church to King Petar Karadordevic.

The church of Priboj was planned by the architect of Ministry of Constructions, Predrag Zrnica, and the building began in 1932.

In 1940 the church got its iconostasis and was covered by paintings. The frescoes and icons were done by Ivan Dikij and Boris Obrazkov, and the ornaments by a Russian emigrant Anatolij Nikitin.

The iconostasis of Prince Lazar's church in Priboj is done in stone, most probably during the interval from the beginning of the works in arranging the church to its construction beginning according to the project signed by Ivan Dikij.

With a classical canon paintings arrangement of St. Prince Lazar's church, the fresco ensemble of the Priboj's temple done according to the Oplenac model, is distinguished by a column of saintly Serbian rulers in the naos of the church and by an exceptionally theme paintings of the narthex. At the end of the row of portraits of the Nemanjics, Hrebeljanovics, Lazarevics, Brankovics, the Kings Petar and Aleksandar Karadordevic are reviewed in the parvis as donors, patrons, but also as liberators, unifiers of the Nemanja tradition.

The first scene of the three parts "Kosovo cycle" of the Priboj's parvis, which occupies the flat loft is "The Dinner at Kosovo a Day before Vidovdan". The continuation of the cycle is painted on the vault of choir above the parvis through a detail work out of the moment of decision for the heavenly kingdom or kingdom on earth the battle at the communion of the army before the battle at Kosovo. The artists were inspired by an iconographic procedure of the medieval painters, transforming scenes from the Serbian history into the language of the Bizantine religious paintings, holding on to the folk epic poetry.

The upper zone of the parvis and the entire choir are connected to a cycle dedicated to the church patron, but also to a cult of the grave temple. The scenes from "the hagiography" of St. Prince Lazar and the heroes of Kosovo, together celebrate the choice of "the heavenly kingdom" of Serbian and the Montenegro soldiers killed in the 1912-1918 wars.

The west wall of the parvis is dedicated to two Serbian rulers merit for liberating the south parts of Serbia from the foreign authority. So the portraits of King Peter and King Aleksandar are added to the "Kosovo cycle" which begins with the figure of Prince Lazar in "The Dinner at the Kosovo a Day before Vidovdan". The parallel opens a possibility of searching for a deeper message of comparison between Aleksandar Karadordevic and Lazar Hrebeljanovic which marks the court ideology of King Aleksandar's time and the period after his death by an iconographic program of the Orthodox church in Priboj.

An insight into the art of painting of the west part of the St. Prince Lazar's temple provides a key to explaining the whole church ensemble of Priboj, enables the clarification of the Serbian religious art of painting during the two wars from a new perspective; it also fills up the gaps which would arise by overlooking the contribution of the Russian emigrant painters in the development of Serbian painting and icon painting, as well as Kosovo theme and the cult of St. Prince Lazar in our fine art.

ЖИВОПИСЬ ЦЕРКВИ СВЯТОГО КНЯЗЯ ЛАЗАРЯ В ПРИБОЕ НА ЛИМЕ

РЕЗЮМЕ

Церковь Святого Князя Лазаря в Прибое на Лиме построена в 1940 году над склепом сербских и черногорских солдат, погибших в войнах 1912 - 1918 г.г. и посвящена памяти Короля Петра Карагеоргиевича.

Церковь в Прибое на Лиме спроектировал Предраг Зрнич - официальный архитектор Министерства строительства; постройка церкви началась в 1932 г.

Иконостас был оформлен и стены были расписаны в 1940 г. Фрески и иконы исполнили художники Иван Дикий и Борис Образков, а орнаменты исполнил Анатолий Никитин - все трое русские эмигранты.

Иконостас в церкви Святого Лазаря сделан в камне на основании проекта, подписанного Иваном Диким, вероятно, между началом работ на постройке церкви и ее освящением.

Помимо классического, канонического распределения живописи церкви Святого Князя Лазаря, фреско ансамбль храма в Прибое отличается вереницей святых сербских правителей, созданной под сильным влиянием соответствующих портретов на Опленце - в нефе церкви и своеобразной тематикой живописи на паперти.

Целый ряд портретов Неманичей, Хребеляновичей, Лазаревичей, Бранковичей на паперти завершается портретами королей Петра и Александра Карагеоргиевичей - не только благодетелей и учредителей храма, но и освободителей, объединителей страны и преемников традиций Неманичей.

Вечера на Косово в канун Святого Вида - первая сцена "косовского цикла", который состоит из трех частей, занимает ровную часть потолка паперти церкви в Прибое. Остальная часть цикла изображена на своде хора над папертью и представляет собой дальнейшую разработку идеи определения за "царство небесное" или за "царство земное" и темы причастия войска в канун Косовского боя.

Превращая сцены из сербской истории в византийские религиозные картины, живописцы переняли иконографический прием средневековой живописи, одновременно опираясь на народные эпические песни.

Верхняя часть паперти и всего хора касается цикла посвященного Святому защитнику церкви и, одновременно, культу надгробного храма. Сцены из "житий" Святого Князя Лазаря и косовских героев являются в то же время и прославлением определения за "царство небесное" сербских и черногорских воинов, погибших в войнах 1912-1918 г.г.

Западная стена паперти посвящена двум сербским правителям, освободившим южные части Сербии от власти иноверцев. Таким образом портреты Короля Петра и Короля Александра присовокупляются к "косовскому циклу", начинающемуся образом Князя Лазаря в *Вечере на Косово в канун Святого Вида*. Эта параллель дает возможность изучать более глубокую связь между Александром Карагеоргиевичем и Лазарем Хребеляновичем, определяя иконографическую программу церкви в Прибое придворной идеологией периода правления Короля Александра и периода после его смерти.

Осмотр живописи западной части храма Святого Князя Лазаря дает возможность правильного толкования всего церковного ансамбля, созерцания с новой точки зрения сербской религиозной живописи между двумя мировыми войнами и, возможность избежать те пробелы, которые могли бы появиться, если не принять во внимание роль живописцев - русских эмигрантов - в развитии не только сербской живописи и иконописи, но и в расширении косовской тематики и культа Святого Князя Лазаря в сербском искусстве.

У ЕДИЦИЈИ “TESTUDO” СУ ОБЈАВЉЕНИ СЛЕДЕЋИ РАДОВИ:

1. Фарук Диздаревић: СТО ГОДИНЕ ЧИТАЛИШТА У ПРИБОЈУ (1898-1998)
Faruk Dizdarevic: A HUNDRED YEARS OF THE READING CLUB IN PRIBOJ (1898-1998)
2. Мирко Иконић: ПЕСНИКИЊЕ ПРИБОЈА
Mirko Ikonic: THE POETESSES OF PRIBOJ
3. Саво Дерикоњић: ГРАДИНЕ-НАСЕЉА РАНОГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА У ПРИБОЈСКОМ КРАЈУ
Savo Derikonjic: HIGHLANDS- SETTLEMNTS OF THE EARLY IRON AGE IN THE AREA OF PRIBOJ
4. Др. Миомир Милинковић: СКИЦА ЗА КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ЛАЗАРА КОМАРИЧИЋА
Dr. Miomir Milinkovic: A SKETCH FOR THE LITERARY PORTRAIT OF LAZAR KOMARICIC
5. Јелена Межински: СЛИКАРСТВО ЦРКВЕ СВЕТОГ КНЕЗА ЛАЗАРА У ПРИБОЈУ НА ЛИМУ
Jelena Mezinski: PAINTING OF CHURCH OF SAINT PRINCE LAZAR IN PRIBOJ ON LIM